

3027:7

Södermanland

Svarta an

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Ulriksson, Britta 1930.

Svar på ULMA:s fråga. 19 Nödbröd.

18 H. 42

3027:7

Exc. för Sdml ordning av Ulla Leduholm mars - 75

Tringelista nr. 19.Nödbörd.

Några verkliga nödi ha, om man jämför med andra delar av vårt land, icke förekommit i denna trakt. Man minns visserligen missväxtåren på 60-talet som söra å, men sådant som t.ex. brödbörd ha, om man ju dock aldrig haft erfarenhet utav. Även då det gäller kreatursfoder, står man fullständigt frammanför inför många nödfallsåtgärder som minst tillgripas på annat håll. På det hela taget ha alltså "konadretanderna" genomgående stått högre här än i vissa andra trakter. Men å andra sidan ha folket - tofvar och dygverkene under kungärdarna - i bannika familjer haft att drivas med

stora fattigdom och i så mitta levat under afta
 äta kommande viddisförhållanden. hennogängen
 av denna fragebista har därför - fruntom det
 lilla som kunnat uppbingas av verkliga
 viddisminnen - mest givit upplysningar om
 på vilka sätt man i allmänhet sökte
 dyga ut de gamla kunnat tillmätta
 närings- och försmedlen, framförallt de
 senare.

I. Tuledda figor.

Missväret är benämnes gōdār (m II); tōrār
 = tonār betecknar är är torra oroblat miss-
 väret, även soājār plus vārār är. S. 7j.
 Är med littis phār: gōār, plus gōār är. 7j.

llagasin, där sidu, fimades fian goda till
 1 x och vārār L.

dåliga å, ha förekommit. Vid Svätögård fanns
 ett s. k. sökningsmagasin (n. b. f. plur. å drh
 oriss), dit man var skyldig att avlämna
 sig. Hj. Örenstedts fick näm om höstarna
 lämna in sig till konomagasinet i Gg-
 Råping. Sökningsmagasinet förvaltas av de
 personer, som här var sin mychel (vägsm,
 yköt, nyköt, nykört, nykört, nykört om)
 den av dessa de personer var skolläraren Hj.
 Under vissa å delades sig allt efter behov
 denna sig ut till sökningsmagasinet. (se även sid. 12)
 Brist på spannmål betecknas endast med:

Spannmålsbrist Hj. L., ~~födelsbrist~~ Hj.

Man kan knappast ens säga, att ordet avbrist
 existerar, d. v. s. man visste väl, att dyl. fanns,
 man kom väl aldrig på den tanken, att
 man själv använde sig dant, då man använde
 ordnygömsmedel.

Som ersättning och utdygning för svjäl används:
 Potatis (potatis, roori, lihötter), ärtor,
 vicker och kvickrot (jfr. sid. 6-8), havre och korn.
 Det kunde nog inte alltför sällan, att om-
 gott av dessa utdygningmedel - mest de
 'potatis, ärtor och vicker' - användes även i
vanliga fall i fattiga och barnrika familjer
 (jfr. sid. 1-2)

Buckbisd em icke använt.

Brist på frö: födorbrist 17j.

Särskilt van på nödföda förekommer icke
 utom den rikspråkliga benämningen.

Reaktoren sades vara ätsvältas (möjl. svälta,
 den starka bröj. Tycks vara ganska främ-
mande. svälta, svälto, svält är det enre som
används. Em främ ätsvältna L. vara holigen på
 att mycket ätsvältna som använt hört frukt,
 t.ä. födor, bröd = frö. 17j.

ästat kom förvisning) utmågra, utslagna (obs. u-färd) / del - 2
 utsläpkada Afj.

Benämning på utsvultet kreatur o.

Kreatursfodret uttrygades med omorra emis, tillis, limg, lör, halin och ristgödel (se nämnde Råsom sid 150 ff) Angående brak som uttrykningsmedel i kreatursfoder finnes en uppgift (Sv.), att sådant icke förekom. Enligt en annan (Afj.) skulle det dock ha hänt att man stundom ser litet brak av träden åt kreaturen att skara på. Dock anviänds det icke på att misbildade metoder eller speciella tillrägagningsätt utbildats. Det framföres av Afj. helt biografiskt; möjligen skulle kanske närmare efterforskning kunna ge mer intressanta upplysningar.

II. Brak.

Brak har icke använts till människoform,

reför jämt detta som följ. kap. III, IV och V ej
kunnet behandlas.

II. Börd av andra rådbäddammen än bark.

Sådan barkad alltid innan den an-
vänder till brödbakning hörkas, rislas
och kastas (ryska jfr. Sj. sid 111, rista, kas-
ta) Af. Inte ens slöjden barkad alltså
används, men inte fick det väl använd
sjäva är gj. Det alltså mycket under
kastningen L. (jfr. Fingervita 16 sid 21-22)

Potfuchter används som utdrygningemedel
i bords. llan barkad: råvbröt potatensbröt
Även kärötter används som utdrygningeme-
del (llad min kämmedom om dialekten
avser jag att kärötter är den gemina for-
men; även t. ex. kärötmos (Kj) = kärötmos,

Ären omöjligem korstor, elum Om formen ä
 omes öiss.)

Bakning av dyl. bröd tillgick så, att
 man kokade mos av rotfrukterna och
 därefter ältade mjöl i. Sv. Potatisbröd bued-
 des så, att potatisen rärens, kändades
 med "junn väton", varefter mjöl arbetades i.
 Brödet bakades sedan ut som kakor
 på vanligt sätt.

Ären ästa och vicker brukades som utdagg-
 mingsmedel (äfor, e äfa f. I) (vicker; an-
 tekuat som smak, men di i bet. grö-
 dan på ähem) 17j.

Vackligt vödbrod för man dock tala om
 di brödet drygades ut med vickerot
 (vickerö, t-brötfallet ä li något fira-
 munde men icke dista mindre flera
 gånger betydligt L. 17j. 7.) Sena väst be-

tecknas såsom "mycket mjölnare" (d. v. s. mycket
mjölordryg). Man använde i så fall hela
växten med både rötter och allt mellan
rum av ärtor och vicker endast till
fuktema. Växten maldes i trikat till stånd.

Dessutom har man en gång - enligt H -
under svärar försökt mala lakme till
mjöl men till det hållo icke konmar-
na (koan f. ^{III} IV)

Andra växter eller ämnen som vid till-
fats tyckas ämnet icke ha använts.

VII. Andra örtidsamättningar än biöd.

Omständigheterna tyckas icke
ha förgat till nämnda nämnda utvägar
vad själva matlagningen beträffar. Klvis

B. U. - u.

blev vil detta för en åttio i dag märkbar an-
 skyning av missnöende mot att experi-
 mentera med matlagning. Blev det out-
 om mat - på grund av fattigdom eller
 missnöet eller både hustruens praver-
 kan - så gjordes den sedvanliga vattvål-
lingen endast allt tunnare. (vattvål om.)
 Men kokade också vaska (vaska r.) med
 "e smaka mjölk" i. E. Men ha också
 minnen av att det i hennes hem
 förekom, att på den maldes för hand-
 kran och röds ut i vatten i en stek-
 panna för att tjäna som välling.

Bäst Rj. kunde det dock förekomma att
 man använde visslar till spenat (spenat)
 en rätt som dock efter allt att döma
 sällan längt senare tiden.

LVIII. Bäck som föder åt kreatur.

Se härom sid. 1. Jfr. ären sid 5.

LIX. Andra rödfågarna

Samma förhållande som förest omnämnts om rödfågarna sid. 1. Gården ären här nämligen att fågarna utdaggningens och orki kunde användas under vanliga förhållanden och att de ej endast äro röd.

Fåren fingo tullis (tåbris) som bestod av i kätten (fåton m. I). Man bröt köttet i små bitar, och djuren fingo äta både röd och bak, om det så var. L. brukade b. gavs sånt icke åt korna. Däremot fingo de grans (gränis m.) vilket naturligtvis ären gavs åt fåren (får m. II). Man tog det finare riset

D. U. u.

x 3/4
16:61

och smågränsar ("de småa gräs o smågränsar" r-2
grän f. IV x) 7j. Färem fingo det i denna
form men för fikreaturens inledning be-
handlades det särskilt. Det hachades fint,
lös i en lin och pressas till en slags
balor, som lags för djuren. I blund strödde
man också gräse på granniset. L.

Ärens användes ären som kreatursföda (Ärens
n. ären ändris), vanligen då utan särskild
behandling etc. möjligen något hachat. L.

Som kreatursföda användes ären konstas och
skott av lövtind. Insamlingen lades be-
te på arbetet med rågen var slut. St. län
fällde då björkar (björke f. IV; b. f. pl. ären
f. III x) - ev. andra lövtind och buskar - och
skaldes av riset med s. k. skärkniv (fär-
kniv m. II). Denna var 40-50 cm. lång och hade
x ären björkst med volubharmonisk tenor. D. 11-11.

ett aqf. löjt blaf. arbetet benämndes att "haka
 nis L. , haka lfo sv. (lfo mī). Kristanna
 bunds (bina, bän-t binn, pos. binnar)
 chop med en krist tin kanna (jäsod mī),
 som ställde upp mot gäddgäisama att
 toka (jäsyt, jäsgron, jäsgrävar, -a m.). L.
 Detta tokade lön bibehöll i motsats tin
 visset lön (se nedan) sin lövform för blafsv sv.
 Kännarna kastades för få och kastat. Pj.
 Särskilt ansigs asplön om en stor lächer-
 het för fåren (det var de "tökunga" efter)
 djuren fingo själva äta av löven, och
 de avlönde kristanna tygs sedan bröt.
 Dess avlönde kristat benämndes
 bögnar, (en gång bögnar av ohind) b. f. pt.
 bögn L. Pj. S. o. f. s. bögn endast en gång = obest. form sg.
 iakttagen (f.). Men kristanna äro ären
 dessa, så att blöset sam om ommeu.
 D. U. u.

(brö, brön m.) 17j.

Viset lov om det och enligt
 flens utdrag och icke löst att ligga
 för dnes.

Morra gav i ganska stor ut-
sträckning åt koma. 17j. L. ('morra' är
 svagt ansk.! har vand. ganska lång ok.:
mōsd men isom tendens til förkortning
 av denna ok. stundom mōsd). Med hän-
denna tog man upp gryg morra (bürrigot
mōsd L.). Denna lades i lög, och när
 sedan vinterföret kom - upptagningen åge
 rum fä håten - fralades och hem i sic-
kar. L. Den gav här beauten, om den var.

Sjung ansinns om föru åt fäbeauterica
(fäkritra ell. fäbeauterica) L. 17j. Den gav
 D. U-u.

till denna uttryck, som det blev knappat
 ("knä^xlut") med det andra förbundet Hj. om
 värdarna (vår, våra och? var; pl. t. f. v^xaro
 L.) Inom tingen gick till så att tingen
 skars av och stoppades i rickan, som pro-
 bors hem (fä^xra, sk^xar, sk^xure ell. sk^xava,
 sk^xavdo, sk^xavi benämndes arbetet att
 tyn^x tingen; j^xung, j^xungor m.) — Att
 tingen blivit avriggs som ardfoder
 kan man nog knappast säga. Den
 användes "fo^x d^xy^xglas^x k^xull" (fo^x d^xy^xglas^x
skull) Hj.

Roma fingo vil icke h^xstgödel men
 vil svinen (h^xstj^xösd, -n m.). Hj. Antingen
 led man den till den utan vidare
 eller oreri slippte (sl^xapa, sl^xäfto, sl^xäft
 av. -pto, -pt) man ut den på vägen
 P. U-u

Där de si kunde. fi gå till vinter och
sommar.

Som undfösa används även halva. In att
man löva är kunna shaffa halva
fick man enl. uppgift (L.) "föra byvägar
skän." till alla möjliga gårdar ("alla
möjliga (obs! ahut om i detta ord ganska
alla vilar med grav.) gårdar"). Ja, det
kunde t. i. m. så som L. minns det från
1850 att man fick ta halven från
taken (tåk n^{II}!) och lägga dit byel
i stället. Halven förvarades i dörr
(dörs f. IV) utomför (utaför). S.

Löf är uppköpt i vatten, gavs även
åt givarna L.

Minnen från söder.

17j. En lantbrukare som hade tala
 om 1848 som ett särskilt söder är som
 höj för alla slags sönderheter (fäskhet, ^{IV})
 Svartån svämmade över och frosten
 (fröst, frösta, fröster, fröstorna f.) gjord
 sitt till. I en gård där fadern hade
 tjänst, bestod hushållet av 12 personer.
 Till en dagens delades en kaka bröd
 i två delar; sedan fick man inte
 mera mer det dycket. ("into omis" s. s.
 90-91). I hus hem hade det ett
 det inte fanns en bit bröd ("e tunga
 bröd") för 4-5 dygn.

Åren 1867-68 var i denna
 trakt liksom över hela landet svårt år.
 B. U. u.

Sommaren 67 var "torrar" och på hösten
 var det regnigt (rännigt). Rigen för-
 stöds ("jok bok") Sv. En tunn sig
 kontakt då 50-60 personer, och en dys-
 verbare hade lyft 50 öre om dygn. L.
 De var det förklarligt, att man inte
 hade "kräftor o fjäpa at pun mjöl" Sv.
 Skulle man köpa en tunn sig fick
 man silja en oca. 17j. - Vanligen använde
 de man s. k. rystrog, d.v.s. sig inför-
 tend från Ryssland (och Österrikeprovinserna?)
 Den kom antingen i oönskat till-
 stånd inlagd i smattor eller rökta som
 mjöl list i shepsrummet. Det mjölet
 var bise "gär o grönt." L. 17j. Sv - De äru
 tomtes ochmagasinet (se sid. 3) fullständigt.
 1877-78 var det inte heller
 "frötut" (d.v.s. fett med smeten, gott). Den

6 juni var det 6° kallt. Söret kom inte
ut och det var bunt överallt i backen-
an. Det året var svår^x.

Landsmålsarkivet Uppsala 3027:7
B. Ulriksson. 1930. SVÄRTA
SDM.

Frågl. 19

P. U. u.